



Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Շ Ի Ա Շ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

(Նարայարութիւն. Տես էջ 25.)

Նախընթաց յօդուածին մէջ յիշատակեցինք թէ ազգի մը կրթութիւնը ինչ տեսակ մարդկանց ձեռքովը պէտք է տրուի, այսինքն բարեպաշտ, բարեկիրթ եւ բարեբարոյ մարդոց ձեռքով, թէ եկեղեցական լինին նոքա եւ թէ աշխարհական. վասն զի կրթութեան վախճանն է՝ ազգին համար ընտիր ընտիր անդամներ պատրաստել. եւ այս բնելը աւելի բարի օրինակով կրինք քան թէ լոկ խրատով. արդ ինչպէս պիտի կրթէ զազգը այն մարդն որ ինքը գուրկ է ի կրթութենէ, ի բարի վարուց եւ ի բարեպաշտութենէ:

Շաթոպրիան մեծանուն գաղղիացի մատենագիրը այս նիւթիս վրայ խօսելով՝ այսպէս կըսէ. «Հին ատենը մարդկանց կրթութիւնն աստուծոցէն մէկմը քահանաներէն էին, մէկմալ աստուծոցէն. Հնդկաց, Պարսից, եգիպ-

տացւոց, Յունաց, Իտալացւոց, Գաղղիացւոց, առաջին դաստիարակները իրենց քուրմերն էին. . . Քսենոփոն կ'պատմէ թէ իւր ատենի Պարսիկները առաքինութիւնը այն կերպով կ'սովորեցընէին՝ ինչ կերպով որ ուրիշ տեղեր կարդալ գրել կ'սովորեցուի. թէ որ իրաւ է՝ շատ գեղեցիկ գովասանք: Սպարտա եւ Հռովմ քաղաքները իրենց սկզբնաւորութեան ժամանակը մէկմէկ մեծամեծ վարժատուններ էին, մէկմէկ զինուորական վանքեր էին՝ սեղաններով բազիններով զարդարած: Կրթութիւնն ու խրատները ամէն պատանեաց ի միասին կը տրուէին Հռովմայ Տիբերիս գետին ու Սպարտայի Եւրոտաս գետին եւ զերբքը. եւ խրատներն էին՝ աստուածներէն վախճալու, հայրենիքն ու ազատութիւնը սիրելու, թշնամիները ատելու, գերիներն

„արհամարհելու, օրինաց հպատակելու, ծնողաց հնազանդելու, ծերոց պատիւը պահելու, վրայ. բայց կրնանք բռնել թէ ասկէց աւելի
 „ալ չէր անոնց բարոյական ու մտաւորական
 „կրթութիւնը: Իսկ նոցա նիւթական կրթութիւնն էր մարզք կամ մարմնավարժութիւն“:
 Իմաստուն հեղինակը ինքն ալ կաւելցրնէ այս խօսքերուն վրայ թէ „Այսպիսի կրթութիւնը
 „այն ժողովրդոց միայն կյարմարի որ նոր
 „սկսեք են ձեւանալ, կամ թէ խիստ սակաւ
 „ւաւոր են. ուստի Հռովմ քաղաքն ալ մեծ-
 „նալուն պէս՝ մէջը դպրոցներ բացուեցան“:

Հին ատենի մարդկանց բարքը երբոր աւրուեցաւ, եւ իրենք յազատութենէ ի գերութիւն մատնուեցան, ժողովրդական կրթութիւնն ալ դադրեցաւ, եւ այն ժամանակը բացուեցան Աթենքի, Անտիօքայ եւ Աղեքսանդրիոյ փիլիսոփայական դպրոցները. բայց քրիստոնէութիւնը այն դպրոցներուն պակասութիւնները հետզհետէ շտկեց՝ իրեն լուսաւոր բարոյականովն ու աստուածաբանական խորունկ եւ միանգամայն պայծառ վարդապետութեամբը: Այսու ամենայնիւ դպրոցներու մէջ ուսում եւ կրթութիւն տալը քանի զնաց պակսեցաւ՝ միջին դարու ժամանակները, երբոր արեւելք եւ արեւմուտք բարբարոս ազգաց արշաւանքներովը տակնուվրայ եղան, այնպէս որ կարդալ գրել գիտնալը գրեթէ միայն քահանաներու եւ վանականներու զօրծ եղաւ. իսկ աշխարհականներուն մեծ մասը հագիւ թէ իր անունը ստորագրել կգիտնար:

Այս վիճակիս մէջ էին նաեւ Եւրոպացի ազգերը՝ ասկէց մինչեւ չորս հինգ հարիւր տարի առաջ, այսինքն մինչեւ տպագրութեան արուեստին հնարուած ժամանակը. իսկ անկէց ետքը ամէն տեսակ ուսման եւ կրթութեան դպրոցները սկսան շատնալ ամէն տեղ, եւ ամէն մարդ սկսաւ հասկընալ թէ մարդս մարդ չըլլար՝ այսինքն չկրնար կրթուիլ առանց ուսում առնելու:

Այժմ ամէն մարդ հասկըցած է նաեւ արեւելք, ինչպէս որ առաջ եւս ըսինք, թէ կարդալ գրելը, եւ գոնէ հաշիւ ընել գիտնալը, ամէն մարդու ալ հարկաւոր բան է. եւ թէ պէտ կան տակաւին մարդիկ, մանաւանդ յետամնաց ժողովրդոց մէջ, որ չեն ուզեր ճանչնալ թէ կարդալ գրելէն ալ աւելի բան պէտք է սովորին իրենց օրդիքը, բայց թէ որ ուզէինք

մենք այնպիսեաց կարծիքը հերքելու աշխատիլ, խօսքերնիս շատ կերկրեցնար. առ այժմ այս միայն ըսենք՝ թէ հասարակ ժողովուրդը ուսում թող չսովորի բողոքները ամենեւին պիտի չկարենան այսուհետեւ իրենց կամքը առաջ տանիլ. վասն զի ուսումնասիրութիւնը այնպիսի կրակ է որ օրքան փշես վրան՝ անցընելու մտքով, այնքան աւելի կը որբոքի: Ապա ուրեմն պէտք է որ ամէն մարդ ալ աշխատի ջանայ որչափ որ կարելի է աւելի բան սովորելու, այսինքն միտքը աւելի լուսաւորելու եւ սիրտը աւելի կրթելու:

Բանը այս է թէ ինչ կերպով պէտք է ուսում եւ կրթութիւն տալ այնպիսի ժողովրդեան (ինչպէս նաեւ մեր ազգին) որ թէպէտ բնութեամբ յարմարութիւն չատ ունի ուսում առնելու եւ ամէն տեսակ գիտութիւն սովորելու, բայց կարողութիւնը ձեռք չիտար որ իւր զաւակացը ուսմանն ու կրթութեանը համար մեծամեծ ծախքեր ընէ: Այս խնդրով բնականապէս այս մի միայն հնարքը կիյնայ մտքերնիս՝ որ մեր ժողովրդոց մէջ աղքատաց եւ չափաւոր հարստութեան տէր եղողներուն համար այնպիսի դպրոցներ պէտք է ունենալ՝ որոց մէջ աղքատը, այսինքն ամենայն աղքատ, ձրի ուսում առնու, իսկ միջակը եւ հարուստը չափաւոր վճարք մը հատուցանելով:

Աղքատաց համար Ռուսաստանի մէջ երբոր տէրութեան բացած հասարակաց բարեկարգ դպրոցները բաւական չէրենան ոմանց՝ միայն այն պատճառաւ որ հայերէն լեզուն անոնց մէջ չսովորեցուիր, հարկաւ պէտք է ջանան իւրաքանչիւր տեղեաց ժողովուրդները որ մէջերնին տարեկան տուրք մը որոշեն, անով իրենց ժողովրդական դպրոցին ծախքը հոգան: Այս ծախքը ծանր չլինիր՝ թէ որ բոլոր ժողովրդեան վրայ բաժնուի, եւ այն՝ ամէն մարդու հարստութեանը կամ աղքատութեանը համեմատ կերպով. եւ դպրոցին մէջ զաւակ չունեցողներէն եւս նոյն տուրքը պահանջուի: Այս ոճով է ահա որ Ռուսաստանի այս կողմերը ազգային ժողովրդական դպրոցները կը ջանացուին առաջ տանելու. եւ որպէս զի յետոյ անոնցմէ ելլող աշակերտներուն ուշ չլինի արհեստի կամ առուստուրի դրուելու, ուսման ընթացքը չորս տարիէն աւելի չէ որոշուած իսկ չորս տարուան մէջ այն տղան որ ութը՝ ինը տարեկան ատենէն այս դպրոցներէն մէ-

կը մտնէ, եւ աղէկ յառաջադիմութիւն ունենայ, տասուերկու կամ տասընչորս տարեկան ատենը կրնայ ելլել անկէջ՝ բաւական լաւ գիտնալով քրիստոնէական վարդապետութիւն, սուրբ գրոց պատմութիւն, Հայոց եւ Ռուսաց համառօտ պատմութիւն, համառօտ աշխարհագրութիւն, սկզբունք թուաբանութեան, մեր գրաբառ լեզուն այնչափ՝ որ ամէն պարզ գիրք դիւրաւ հասկընայ, եւ աշխարհաբառը այնպէս՝ որ անսխալ շարադրէ, եւ ռուսերէն կարդայ, գրէ, եւ ըստ բաւականին խօսի:

Միջակ վիճակի եւ չափաւորապէս հարուստ ժողովրդականաց համար քիչ մը աւելի բարձր ուսմունք սովորիլը անպատճառ հարկաւոր է, վասն զի սովորաբար նոցա մէջէն կելլեն վաճառականներ, գրագիրներ, տէրութեան պաշտօններու մէջ ծառայողներ, վարժապետներ, մեքենագործներ, թարգմաններ, եւս եւ գրաւոր աշխատութիւններով իրենց չափաւոր վիճակ մը ունեցողներ: Կրնանք ըսել թէ ժողովրդական դպրոցներէն վեր զնոցա ուսումնարաններ եւ վարժարաններ որ ունինք մեր ազգին մէջ, այս վիճակի ժողովրդականաց համար են: Ձեռք ուզեր ըսել թէ աղքատները ոչ երբեք միջակներուն դպրոցը պիտի մտնեն, կամ թէ ոչ միջակները եւ ոչ հարուստները աղքատներուն դպրոցը պիտի չմտնեն. այլ մեր խօսքը ընդհանուրին վրայ է, վասն զի ընդհանրապէս ազգերնիս բարեկիրթ եւ ուսումնական ընելու հնարքներուն համար է մեր խօսքը: — Միջակ ուսումնարանաց զընթացքը եւ հարկաւոր յատկութիւններէն մէկը պիտի լինի զիշերով ցորեկով պահել տղաքը, որպէս զի քիչ ժամանակի մէջ շատ բան սովորին, այսինքն վեց կամ եօթը տարիէն աւելի չքշէ բոլոր ուսման ընթացքը. իսկ երբոր ելլեն այն ուսումնարանէն՝ կարողանան մտնել տէրութեան բացած բարձրագոյն ուսմանց եւ գիտութեանց տեղերը՝ որ Համալսարան կրսւին, եւ լինին ճարտար բժիշկ, դեղագործ, իրաւագէտ, չափագէտ, քաղաքագէտ, դիւանագէտ, երկրաչափ, հանքաբան, եւ այլն:

Այս ամենայն մանր ու միջակ դպրոցներուն մէջ արդեօք ինչ կերպով պիտի բռնուի տղայոց դաստիարակութիւնն որ կարենանք ըսել թէ մենք ալ ունինք մեզի համար *կրթութիւն* եւ ուսումն ազգային:

Նախ ազգային հայերէն լեզուն, այսինքն թէ գրաբառը եւ թէ աշխարհաբառը աղէկ սովորիլը ի հարկէ ամենայն ազգային դպրոցի ուսմանցը հիմը պիտի լինի. բայց ճիշտի դժուարութիւն կայ այս բանիս այն դպրոցներուն մէջ, ուր որ աւելի հարկաւոր ճանչցուած է հասարակաց կարծեօք օտար լեզուները լաւ գիտնալը: Արեւելքի Հայոց մէջ տակաւին շատ մարդիկ կան՝ միայն անոր համար իրենց որդիքը դպրատուն յուղարկող՝ որ *գաղղիարէն* սովորին կամ *անգղիարէն*, եւ այն այնպէս յստակ եւ մաքուր որ գաղղիացիէ կամ անգղիացիէ մը տարբերութիւն չունենան գիտութեան եւ հնչման կողմանէ. նմանապէս Ռուսաստանի Հայերն ալ կփափաքին որ իրենց որդիքը ռուսերէն եւ գաղղիարէն աղէկ սովորին, միւս գիտութեանց եւ հայերենի մէջ անոնց յառաջադէմ լինելը կամ չլինելը ամենեւին հոգերնին չէ: Ըսել է թէ այն մարդիկը կամ ազգային կրթութեան ինչ եղածը չեն գիտեր եւ չեն ուզեր գիտնալ, եւ կամ ազգային կրթութիւն տալուն դժուարութիւնները չեն հասկընար: Եւ յիրաւի. ազգային կրթութիւն եւ ուսմունք ըսելով մենք կհասկընանք զայն՝ որ մասնաւոր կերպով մը յարմար եւ հարկաւոր կերեւնայ ոչ միայն իւրաքանչիւր տղու առանձին, այլ եւ ընդհանրապէս բոլոր մեր ազգին այժմու ներկայ վիճակին, այնպէս որ տղուն առնելու կրթութենէն ազգերնիս ալ զգալի օգուտ մը քաղէ: Արդ այս ազգային կրթութիւնը ինչպէս կարելի է սպասել այն դպրոցներէն՝ ուր հայերէնը այնչափ տկար, մանաւանդ թէ արհամարհ եւ անարգ է, ուրիշ լեզուաց ուսմանը հետ համեմատելով: Ձէ, դենք թէ մէկը հասկըցեր է հայերէն լաւ սովորելուն հարկաւորութիւնը. պէտք է այնպիսին այս եւս լաւ գիտնայ թէ միջակ ուսումնարանի մը մէջ, ուր որ ուսմանց նիւթերը հարկաւ շատ են, եւ անոնց համար որոշեալ ժամանակը կարճ, անկարելի բան է երեք լեզուներն ալ, այսինքն գաղղիարէն, ռուսերէն եւ հայերէն լեզուները միանգամայն իրենց ամենայն կատարելութիւններովն ու յատկութիւններովը սովորեցուին:

Երկրորդ, ազգային հին եւ նոր քաղաքական, եկեղեցական եւ մատենագրական վիճակին լաւ տեղեկութիւն չունեցող աշակերտը հարկաւ չկրնար պարծենալ թէ ազգային կրթութիւն առած է: Աւրեմն պէտք է որ մի-

շակ ուսումնարաններուն մէջ հայկական դաւանութիւնն ընդարձակ լինի, Հայոց պատմութեան ուսումը տեղով, եւ հայ մատենագրութեան հին եւ նոր վիճակները ամբողջ եւ յստակ կերպով:

Եթէ ծնողք եւ ուսումնարանաց վերատեսուչները աղէկ մտածեն այս նիւթիս վրայ, տարակոյս չկայ որ շատ հնարքներ ալ կրնան գտնել՝ որպէս զի տղաքը ոչ միայն կրթութիւն առնուն, այլ եւ ազգային լինի իրենց առած կրթութիւնը՝ առանց զրկուելու ուրիշ ամէն տեսակ հարկաւոր գիտութիւններէ եւ օգտակար լեզուներու վարժութենէ:

Փնոք Աստուծոյ եւ բիւր գովութիւն Ռու-

սաց լուսաւորեալ տէրութեան, որ մեր ազգը Ռուսաստանի մէջ կարող է նախ ամէն ազգի համար բացուած դպրոցներուն մէջ ընդհանուր եւ մասնաւոր՝ համառօտ եւ ընդարձակ ամէն տեսակ կրթութիւն տալ իւր զաւակացը, եւ այն ձրի բոլորովին. եւ երկրորդ՝ մասնաւոր դպրոցներ եւս ունենալ, յորս ազգային ուսումնու կրթութիւնը ամենայն դիւրութեամբ կրնայ տրուիլ հայկազն պատանեաց: Կը մնայ որ ազգը ինքը ճանչնայ եւ հասկընայ թէ ինչպէս օգուտ պիտի քաղէ այն դպրոցներէն, եւ ինչ կերպով պիտի ցուցնէ նաեւ Տէրութեան թէ արժանի է եղեր նորա այնքան խնամոցն եւ տուած արտօնութեանցը:

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ՄԻԹԱՐԵԱՆՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Հայութեան ու կաթոլիկութեան ողբալի կոիւները մեր ազգին մէջ եօթըհարիւր տարիէ ի վեր սկսած, ու մինչեւ ցայժմ մեծամեծ եւ ցաւալի վնասներու պատճառ եղած են: Հայաստան, Կիլիկիա, Փոքր-Ասիա, Կոստանդնուպօլիս, Սապահան, Լեհաստան, Մաճառստան, Խրիմ, Աժտէրխան, եւ ուրիշ ամէն տեղ՝ ուր որ մեր Հայ ազգը գտնուեր կամ ցրուեր է, կաթոլիկութեան որոմն ալ ցանուած է մէջը՝ ի դաւնութիւն սրտի եւ մտաց հարազատ որդւոց սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Այս հոգեւոյս ծնողն ազգիս Հայոց արդեօք չէ հարցուցած Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ աւետարանին մէջի հաւատարիմ մշակացը պէս թէ «Տէր, ո՞չ սերմն բարի սերմանեցեր (ի ձեռն իմ) յազարակին քում. արդ ուստի ունիցի զորոմն ապականութեան». եւ եթէ հարցուցեր է, արդեօք այս պատասխանս ընդունած է ի Փրկչէն թէ «Այր թշնամի արար զայն...», — Կամքս զի լերթիցուք խլեսցուք զայն ի «բաց: — Մի. գուցէ մինչ քաղիցէք զորոմն», «եւ զցորեանն ընդ նմին ի բաց խլիցէք. թոյլ «տուք երկոցունցն աճել ի միասին մինչեւ «ցնունա»: Աստուածային նախախնամութեան ամենասուրբ կամացը այս բանիս մէջ ալ հպատակիլը պարտք ճանչնալով, մեր կողմանէ զայս միայն պէտք է ըսենք մարդկօրէն՝ թէ այս հայութեան եւ կաթոլիկութեան կոիւները հարկաւ ալ չեն կրնար դադրիլ ու

վերնալ՝ քանի որ կաթոլիկ ըսուած Հայերը կշանան ամենայն կերպով արդարացրել իրենց ազգիս լրութենէն բաժնուիլը, եւ քանի որ անոնց քահանաներն ու քարոզիչները անդադար կաշխատին՝ մանաւանդ Արեւելք՝ որ իրենց հետեւողները ազգասիրութենէ հեռու եւ ազգային դաւանութեան եւ արարողութեանց տեղեկութենէն զուրկ մնալով՝ չքնեն չհասկընան թէ իրենք ինչ պատճառներու համար զստուեր ելեր են իրենց բնիկ ազգին ու ազգային եկեղեցւոյն մէջէն:

Այսու ամենայնիւ մեր միտքը այն չէ որ իբրեւ ճշմարիտ Հայ՝ կաթոլիկներուն դէմ այս կոիւները եւս առաւել բորբոքենք սաստկացրենք. մեր միտքը այն չէ որ անոնց օտարազգի քահանաներուն ու քարոզիչներուն պէս յաժինք ընդ ծով եւ ընդ ցամաք առնել եկամուտ մի. մեր միտքը այն չէ որ բնիկ ազգերնիս գիտութեամբ եւ կրթութեամբ առաջ տանելու համար յանձն առած աշխատանքներէս ետ կենալով՝ արդէն վաղուց մեզմէ օտարացածներուն ետեւէ իյնանք: Ուստի եւ այն կոիւներէն կուզենք ըստ կարի հեռու կենալ եւ հեռու պահել մեր խաղաղասէր ժողովուրդները:

Սակայն քաղաքագէտ մարդկանց մէջ սովորական եղած առակը զարմանալի կերպով ճշմարիտ է եղեր, նաեւ այս խնդրոյս մէջ. «Եթէ ընդ խաղաղութիւն կամիցիս, կըսեն,